

A SZÖLKUP IGEKÉPZÉS MORFONOLÓGIÁJA

Janurik Tamás

A szölkup ige legáltalánosabb morfológiai sajátossága, hogy valamennyi paradigmatis alakja toldalékolt (a verbum finitum-ban feltétlenül legalább az idő- vagy módjelek egyikével, a verbum infinitivumban pedig valamelyik igenévképzővel). A puszta ige-igető sehol sem fordul elő önállóan a paradigmasorban, s az igei személyragok sem járulhatnak közvetlenül az igeigetőhöz, hanem — az imperativus kombinált (módjel + személyrag) végződéseit kivéve — csak közvetve, az idő- vagy módjelek valamelyikéhez.

Az igeigetőldalékolás morfológiai viszonyainak vizsgálata arról tanúskodik, hogy a toldalékláncban a toldalékolás jellegetől (képzés, jelezés, ragozás) függetlenül a fogadó láncszem (a bázismorféma) a meghatározó jellegű, s többnyire a csatlakozó láncszem (a toldalékformaféma) kényszerül nagyfokú alkalmazkodásra:

1. Az igeigetővel különböző morfológiai felépítése eredményezi egyes jelek és képzők többalakúságát (pl. aoristos jel: $*-\eta V-$, $*-nV-$, $*-V-$; imperativus jel (+ személyrag): $*-\eta V\dots$, $*-nV\dots$, $*-V\dots$; imperfektív képző: $*-\dot{a}n\dot{o}\dot{\partial}$, $*-n\dot{o}\dot{\partial}$, $*-\dot{\partial}$; participium praesens képző: $*-ntal'$, $*-tal'$, $*-\partial l'$; duratív képző: $*-mp\partial-$, $*-p\partial-$ ($*-pp\partial-$); nomen actionis képző: $*-pt\dot{a}$, $*-t\dot{a}$, $*-\dot{a}$; nomen instrumenti képző: $*-ps\dot{a}$, $*-s\dot{a}$; stb.).

2. Egyes, egyetlen mássalhangzóból álló, vagy mássalhangzóval kezdődő toldalékok mássalhangzóra végződő igeigetőhöz járulva anektív magánhangzóval bővülnek (pl. $*am-$ 'megenni', $*am-\partial r-$ 'falatozni'; $*nim-$ 'szopni', $*nim-\partial r\partial-$ 'szoptatni'; stb.).

3. Erős (nem redukált) magánhangzókra végződő igeigetőkhöz nem kapcsolódhatnak magánhangzóval kezdődő toldalékok (pl. az $*-\dot{a}(j\partial)-$, $*-et'\partial-$ perfektív képzőket az ilyen típusú igeigetőkhöz esetében a mássalhangzós kezdetű $*-lt'\partial-$ képző helyettesíti, stb.).

A kapcsolat kölcsönhatásaként ugyanakkor a toldalékok morfológiai felépítése is befolyásolhatja az igeigető morfológiai viszonyait:

1. Megváltoztathatja a tövégi mássalhangzót (pl. *q^wan- 'el-menni': aoristos *q^wan-na-n 'elmentem', praeteritum *q^was-sa-n 'elmentem volt', gerundium *q^wal-lä 'elmenvén', stb.).

2. Módosíthatja a többeli nazális + zárhang (*-mp-, *-nt-, *-nč-, *-nt'-, *-nk-) mássalhangzó-kapcsolatokat (pl. *mančǝ- 'ránézni': *mannǝ-mpǝ- 'nézni' (duratív), *mannǝ-mmǝ-ntǝ- 'néz-ni' (duratív-narratív), stb.).

3. Megkettőzheti a többeli rövid mássalhangzót pl. *sārǝ- 'megkötni': *sarrǝ-ä(jǝ)- 'megkötni volt'; *šēr- 'bemenni': *šerr-ä(jǝ)- 'bemenni volt', stb.).

4. Eredményezheti a tövégi gyenge (redukált) magánhangzó kiesését (pl. *alt'ǝ- 'leesni': aor.Sg.3. *alt'-a 'leesett'; .. *qalǝ- 'ottmaradni': tranzitív *qal-tǝ- 'otthagyni', stb.).

A már toldalékolt (képzett, jelezett) igék további toldalékolásakor (a relatív bázismorféma és az újabb toldalékmorféma között) lényegében ugyanezek a kölcsönhatások érvényesülnek.

A deverbális igeképzés szempontjából a tőigék, a denominális igeképzés szempontjából pedig a névszótövek minősülnek elsődleges bázismorfémának. Ezek morfonológiai meghatározottsága döntően saját morfonológiai felépítésük következménye, s fogadó láncszemként típusuk legtöbbször előre meghatározza a hozzájuk kapcsolódó képző lehetséges morfonológiai felépítését.

A szölkup igeképzés morfonológiai viszonyainak tisztázásához ezért a tőigék, illetve névszótövek morfonológiai típusainak, az igeképzők morfonológiai meghatározottságának és a toldalékoláskor (tő + képző, ill. képző + képző kapcsolódásakor) fellépő mássalhangzó- és magánhangzóalternációk lehetséges eseteinek vizsgálata van szükség.

1. A tőigék morfonológiai típusai

A szölkup igeosztályokat (az igeragozás során elkülönülő tőtípusokat) a tőigék eltérő morfonológiai felépítése eredményezi, minthogy a származékigék tőtani szempontból kivétel nélkül a tőigékhez igazodnak. A szölkup igeosztályok tehát voltaképpen a tőigék morfonológiai osztályozásának függvényei. Erre vonatkozóan a szakirodalomban lényegében háromféle álláspont található:

1. SCHIEFNER — CASTRÉN narymi nyelvjárási anyaga alapján — az igetöveknek csak két típusát különbözteti meg: I. Magánhangzós tövűek, pl. *tuak* 'ich rudere', *peap* 'ich suche', *kerap* 'ich schindete', *wadap* 'ich erhob', stb.; II. Mássalhangzós tövűek, pl. *cin-nap* 'ich trat', *am-nap* 'ich esse', *mern-nap* 'ich verkaufe', *šer-nak* 'ich ging hinein', stb. (CASTRÉN-SCHIEFNER 1854: 520-521).

2. PROKOF'EV, illetve PROKOF'EVA munkáiban - a тази nyelvjárási sajátosságainak megfelelően - a magánhangzós tövű igék csoportja két alcsoportra oszlik: az 1) alcsoportba tartoznak azok az igék, amelyeknek a tövégi magánhangzója bármiféle toldalékoláskor változatlan marad, pl. *túqo* 'прийти', *meqo* 'делать', *qoqo* 'найти', stb.; a 2) alcsoportba pedig azok az igék, amelyeknek a tövéghangzója a ragozás során "változásoknak van alávetve", pl. *çattıqo* 'бросить': *çattı-*, *çatta-*, *çattı-*, *çattae-*, stb. A mássalhangzós tövű igék ezzel szemben egységes ragozási csoportot alkotnak (PROKOF'EV 1931: 441-442; PROKOF'EV 1935: 55-76; PROKOF'EV 1937: 111-117; PROKOF'EVA 1966: 406-411).

3. HAJDÚ PÉTER (mint hasonlóképpen korábban COLLINDER is) — PROKOF'EV тази anyaga alapján — az igetövek három csoportját különíti el: 1) az alternáció nélküli magánhangzós igetöveket, pl. *túqo* 'megjönni', stb.; 2) a mássalhangzós igetöveket, pl. *amırqo* 'falatozni', stb. és 3) az alternáló magánhangzós igetöveket, pl. *ilıqo* 'élni', stb. A hármast osztályozás fő szempontja e tövtípusok eltérő aoristos formája: *túηak*, *amır-nak*, *il-a-k*, stb. (HAJDÚ 1968: 144-152; COLLINDER 1957: 465-475).

KUZNECOVA és HELIMSKIJ saját тази gyűjtéseik anyagára támaszkodva az aoristos formák szélesebb skáláját mutatják ugyan ki, azonban ezek is három igetötípusra vezethetők vissza: 1) mássalhangzós tövűek, pl. *qđn-nak* 'я ушел', *taqqyl-nap* 'я собрал', stb.; 2) *y*-ra végződő magánhangzós tövűek, pl. *il-ak* 'я живу', *koηalt-ap* 'я рассказал', stb. és 3) egyéb magánhangzóra végződő tövűek, pl. *wđsse-jap* ~ *wđsse-ηap* 'я поднял' (уже), *tü-nak* 'я пришел', *tıpa-ηap* 'я подметаю', stb. (KUZNECOVA-HELIMSKIJ-GRUŠKINA 1980: 203-265).

Saját szölkup történeti kutatásaim: a nyelvjárási igealakok rekonstruált protoszölkup igetöveinek összevetése az uráli, illetve a közszamojéd alapnyelv rekonstruált igetöveinek morfológiai

szerkezetével (JANURIK 1983: 179-191) a szölkup tőigéknek három különálló morfonológiai típusba sorolását, s ezzel három szölkup igetősztály elkülönítését támasztják alá. A szölkup tőigék mai morfonológiai típusai ugyanis azt a történeti fejlődést tükrözik, amelynek során: A) egyes igetövek megőrizték ugyan az uráli-közszamojéd kétszótagúságot, azonban tövéghangzójuk a szölkup nyelv külön élete során redukálódott; B) más igetövek tövéghangzója egyes egyszerű mássalhangzók (különösen *t, *n, *m, *r) környezetében alkalmanként, számos esetben már a közszamojéd kor vége előtt teljesen lekopott; és végül C) esetenként a tövégre került mássalhangzó (különösen *l, *j, *w, *ŋ) eltűnése is bekövetkezett.

A szölkup tőigék morfonológiai típusai tehát egy, az uráli kortól (a középső-déli szölkup nyelvjárásokban) mindmáig tartó, különböző (3—2—1) mélységig ható töcsonkulási folyamat:

A	B	C																																																												
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><th>O</th><th>1</th><th>2</th><th>3</th></tr> <tr><td>-</td><td>V</td><td>CC</td><td>9</td></tr> <tr><td>-</td><td>\bar{V}</td><td>CC</td><td>9</td></tr> <tr><td>C</td><td>V</td><td>CC</td><td>9</td></tr> <tr><td>C</td><td>\bar{V}</td><td>CC</td><td>9</td></tr> </table>	O	1	2	3	-	V	CC	9	-	\bar{V}	CC	9	C	V	CC	9	C	\bar{V}	CC	9	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><th>O</th><th>1</th><th>2</th><th>3</th></tr> <tr><td>-</td><td>V</td><td>C</td><td>9</td></tr> <tr><td>-</td><td>\bar{V}</td><td>C</td><td>9</td></tr> <tr><td>C</td><td>V</td><td>C</td><td>9</td></tr> <tr><td>C</td><td>\bar{V}</td><td>C</td><td>9</td></tr> </table>	O	1	2	3	-	V	C	9	-	\bar{V}	C	9	C	V	C	9	C	\bar{V}	C	9	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><th>O</th><th>1</th><th>2</th><th>3</th></tr> <tr><td>-</td><td>V</td><td>C</td><td>-</td></tr> <tr><td>-</td><td>\bar{V}</td><td>C</td><td>-</td></tr> <tr><td>C</td><td>V</td><td>C</td><td>-</td></tr> <tr><td>C</td><td>\bar{V}</td><td>C</td><td>-</td></tr> </table>	O	1	2	3	-	V	C	-	-	\bar{V}	C	-	C	V	C	-	C	\bar{V}	C	-
O	1	2	3																																																											
-	V	CC	9																																																											
-	\bar{V}	CC	9																																																											
C	V	CC	9																																																											
C	\bar{V}	CC	9																																																											
O	1	2	3																																																											
-	V	C	9																																																											
-	\bar{V}	C	9																																																											
C	V	C	9																																																											
C	\bar{V}	C	9																																																											
O	1	2	3																																																											
-	V	C	-																																																											
-	\bar{V}	C	-																																																											
C	V	C	-																																																											
C	\bar{V}	C	-																																																											

eredményei, s történeti fejlődésük eltérő volta eltérő morfonológiai viselkedéssel párosul:

A) A gyenge (redukált) tövégi magánhangzós (3-as morfonológiai típusú) igetövek egyaránt megtűrik mind a mássalhangzós, mind a magánhangzós kezdetű toldalékokat: a mássalhangzós kezdetűek általában változtatás nélkül (egyes képzők, mint pl. a *-čə-, *-tə-, *-qəł-, stb. esetenként a tövéghangzó kiesésével), a magánhangzóval kezdődőek pedig (a többalakú toldalékok közül az aoristos jel legcsonkultabb *-V- alakjában, az igeképzők legteljesebb, magánhangzós kezdetű *-āncə-, *-əptə-, *-ešpə-, stb. alakjukban) minden esetben a tövégi magánhangzó kiesésével kapcsolódnak az igetövhöz.

B) A mássalhangzós végű (2-es morfonológiai típusú) igetövek a mássalhangzós, illetve magánhangzós kezdetű toldalékoknak csak bizonyos fajtáit tűrik meg: az aoristos csonkult *-nV- alakjában, a többalakú képzők egy része legcsonkultabb, mássalhangzós kezdetű

alakjában (pl. imperfektív képző *-čə-, duratív képző *-pə-, participium präteritum képző *-pəʎ, stb.), az egyéb képzők viszont éppen teljesebb, magánhangzós kezdetű (*-ešpə-, *-əp-tə-, stb. alakjukban), a mássalhangzós kezdetű képzők többnyire (a *-tə-, *-čə-, *-k^wə-, *-qəʎ-, stb. képzők kivételével) anek-tív magánhangzóval bővült alakjukban kapcsolódnak az igetőhöz.

C) Az erős (elsőszoftagi) magánhangzóra végződő (l-es morfológiai típusú) igetők csak a mássalhangzóval kezdődő toldalékok kapcsolódását engedik meg: az aoristos legteljesebb *-ŋV-alakjában, a mássalhangzós kezdetű képzők változás és változtatás nélkül, a többalakú képzők kezdő magánhangzójuk elhagyásával csonkult (*-nəə-, *-ptə-, *-špə-, stb.) alakjukban kapcsolódnak az igetőhöz, a nem csonkuló magánhangzós kezdetű képzők (*-al-, *-alčə-, *-a(jə)-, stb.) viszont egyáltalán nem fordulhatnak elő ilyen típusú igetőkhez kapcsoltan. (Ha rendkívül kivételes esetben ilyesfajta képzés mégis előfordul, ez csak hiástustöltő mássalhangzó közbeiktatásával lehetséges; vö. pl. *t₃̄- 'elzárni, körülkeríteni': EW 242 *šunarpa* 'зарожено', eingezäunt' [= *t₃̄-n-al-pə-], 241 *šunar*, 242 *šunar* 'забор, загон', Zaun, Umzäunung, Einzäunung' [= *t₃̄-n-ar, *t₃̄-ŋ-ar], stb.).

2. A névszótövek morfológiai típusai

A szölkup névszótoldalékolás alapvető jellemzője a magánhangzós tövéghez való igazodás: mind a névszói esetragok, mind a birtokos személyragok, mind pedig az egyes predikatív végzések — kivétel nélkül — mássalhangzós kezdetűek.

Ennek ellenére a névszótövek számára nem általánosan kötelező a magánhangzós szöveg, a mássalhangzós tövű névszók azonban vagy tövégi mássalhangzójuk elhagyásával (pl. *kanan: *kana- 'kutya', *təpəŋ: *təpə- 'mókus', stb.), vagy a tö és a toldalék közé iktatott anektív magánhangzóval (pl. *nup-^əm 'horgot', *mät-^əm 'házat', stb.) biztosítják a toldalékok többségének a kapcsolódását. (Esetenként a mássalhangzó-kapcsolatból álló toldalék (pl. a Lat. *-ntə, Gen.Px2Sg. *-ntə, stb.) első mássalhangzójának kiesése (*mät-tə, nup-tə, stb.), vagy (pl. a NomPx-ek esetében) a toldalék végén megjelenő (történetileg: megőrzött) magánhangzó teremti meg a mássalhangzós névszótőhöz való kapcsolódás lehetőségét.)

A denominális igeképzés szempontjából a névszótőtípusok szélesebb skálájának kimutatására van szükség: a denominális ige-képzés során ugyanis a névszótővekhez magánhangzós kezdetű képzők is járulhatnak. E kapcsolódásokkal összefüggésben jelentkező eltérő tőtani viselkedésük alapján a névszótővek alábbi morfológiai típusai különíthetők el:

A) Az erős (első szótagi rövid vagy hosszú, második stb. szótagi nem redukált) magánhangzóra végződő névszótővek (pl. *kolt'a 'adósság', *qomtā 'pénz', *qō 'fül', *pō 'meleg', *t'ū 'öv', stb.) hangalakja a képzés során változatlan marad, a más-salhangzós kezdetű képzők minden módosulás nélkül szabadon kapcsolódhatnak hozzájuk, magánhangzós kezdetű képzők kapcsolódását viszont egyáltalán nem engedik meg.

B) Az erős (nullával nem alternáló) mássalhangzóra végződő névszótővekhez (pl. *apāk 'fedél', *šōpār 'bogyó', *kūt 'karám', *nim. 'név', *šāq 'só', *tōqal 'vadhagyma', stb.) mind a magánhangzós kezdetű, mind egyes mássalhangzós kezdetű képzők (pl. *č-, *kələm-, *kəlč-, *k^w-, *qəl-, esetenként a *t- is) változtatás és módosulás nélkül hozzájárulhatnak, az egyéb, mássalhangzóval kezdődő képzők viszont csak anektív magánhangzóval bővített (*^əm-, *^əmč-, *^əη-, *^ər-, *^ərə-, *^ət-, *^ətə-, *^ət' (ə)-) alakjukban kapcsolódhatnak.

C) A gyenge (redukált) tövégi magánhangzóra végződő névszótővekhez (pl. *aptə 'szag', *āmtə 'szarv', *qāsə 'kéreg', *nūsə 'gazda', *sajə 'szem', *tanə₁ 'nyár', *warqə 'nagy' stb.) a tőszó hangalakjának megváltoztatása nélkül kapcsolódhatnak a más-salhangzós kezdetű képzők, a magánhangzós kezdetűek és esetenként egyes mássalhangzós kezdetű képzők (*č-, *qəl-, *t-) viszont csak a tövégi magánhangzó kiesésével járulhatnak hozzájuk.

D) A gyenge (nullával alternáló) mássalhangzóra végződő névszótővek (pl. *kanə 'kutya', *māsə 'háló', *sūrə 'vad', *təpən 'mókus', illetőleg az -l' képzős melléknevek: *mānal 'vad', *patəl 'sárga', *šoqqal 'vidám', stb.) tövégi mássalhangzója a képzők előtt minden esetben kiesik, az azt megelőző erős magánhangzó változatlanul megmarad, redukált magánhangzó esetén azonban a névszótő ugyanúgy viselkedik, mint a gyenge magánhangzóra végződő névszótővek: mássalhangzós kezdetű képzők előtt a

magánhangzó változatlan marad, magánhangzós kezdetű képzők előtt viszont kiesik.

3. Az igeképzők morfológiai meghatározottsága

Az igeképzők minden esetben közbülső helyet foglalnak el a toldalékláncban, hiszen egyik oldalról mindig valamilyen bázismorfémához kapcsolódnak, másik oldalról pedig mindig az általuk létrehozott származékige valamelyik kötelező toldaléka (idő- vagy módjel, esetleg egy újabb képzőmorféma) kapcsolódik hozzájuk. Ezért morfológiai meghatározottságuk is két tényező függvényeként jelentkezik: a képző hangtestének lehetséges kezdetét (többalakú képzőknek az adott kapcsolódásban megengedett hangalakját, az anektív magánhangzóval való ellátódást, illetőleg a hangalaki csonkulásokat) megszabhatja a bázismorféma morfológiai típusa, ugyanakkor a képző hangalakjának (erős magánhangzós, más-salhangzós vagy gyenge magánhangzós) végződése meghatározza a létrejött származékige morfológiai típusát, s ezzel együtt a további toldalékok lehetséges hangalakját is.

A denominális igeképzők legfontosabb morfológiai jellemzője az egyalakúság, vagyis az, hogy ezek a képzők minden esetben hangalaki csonkulások nélkül (az anektív magánhangzóval való bővülés eseteitől eltekintve változatlan hangtesttel) kapcsolódhatnak a névszótövekhez, éspedig:

A) A névszótő hangtestének megváltoztatása nélkül:

1. **...9*C...** gyenge magánhangzós végű névszótövekhez mássalhangzós kezdetű képzők (* \check{c} ∂-, *k∂l∂m-, *k∂l \check{c} ∂-, *l∂-, *lt'∂-, *m-, *mā \bar{t} -, *m∂-, *m \check{c} ∂-, *nt∂-, *n'∂-, *n'∂r-, *r-, *r∂-, *t-, *t∂-, *t'(∂)-);
- 2a. **...C*C...** erős mássalhangzós végű névszótövekhez mássalhangzós kezdetű képzők közvetlenül (* \check{c} ∂-, *k∂l∂m-, *k∂l \check{c} ∂-, *k \check{w} ∂-, *q∂l-, *mā \bar{t} -, *t∂-);
- 2b. **...C* ∂ C...** erős mássalhangzós végű névszótövekhez mássalhangzós kezdetű képzők anektív magánhangzóval bővült alakban (* ∂ m-, * ∂ m \check{c} ∂-, * ∂ n-, * ∂ r-, * ∂ r∂-, * ∂ t-, * ∂ t∂-, * ∂ t'(∂)-);
3. **...C*V...** erős mássalhangzós végű névszótövekhez magánhangzós kezdetű képzők (*a-, *al-, *al \check{c} ∂-, *ar-, *āpt∂-, *ol \check{c} ∂-);

4. **...V*C...** erős magánhangzós végű névszótövekhez mássalhangzós kezdetű képzők (*č̌a-, *kə̀lə̀m-, *qə̀l-, *m-, *mč̌a-, *nťa-, *ȟa-, *ȟar-, *ŋ-, *r-, *řa-, *t-, *ťa-, *t' (ə)-).

B) A tővégi gyenge magánhangzó kiesésével:

5. **...Č*C...** gyenge magánhangzós végű névszótövekhez mássalhangzós kezdetű képzők (*č̌a-, *qə̀l-, *ťa-);
6. **...Č*V...** gyenge magánhangzós végű névszótövekhez magánhangzós kezdetű képzők (*al-, *aľa-, *alč̌a-, *am-, *ar-, *äl-, *äpta-, *ol-, *ola-).

C) A tővégi gyenge mássalhangzó kiesésével:

7. **...V̌*C...** erős magánhangzó + gyenge mássalhangzós végű névszótövekhez mássalhangzós kezdetű képzők (*m-, *ȟa-, *t' (ə)-);
8. **...ŋ̌*C...** gyenge magánhangzó + gyenge mássalhangzós végű névszótövekhez mássalhangzós kezdetű képzők (*lč̌a-, *m-, *māt-, *mč̌a-, *nťa-, *ȟa-, *ŋ-, *řa-, *t-, *ťa-, *t' (ə)-).

D) A tővégi gyenge magánhangzó + mássalhangzó kiesésével:

9. **...ŋ̌*C...** gyenge magánhangzó + gyenge mássalhangzós végű névszótövekhez mássalhangzós kezdetű képzők (*č̌a-).
10. **...ŋ̌*V...** gyenge magánhangzó + gyenge mássalhangzós végű névszótövekhez magánhangzós kezdetű képzők (*al-, *alč̌a-, *ar-, *äpta-, *olč̌a-).

A denominális igeképzőkkel létrehozott relatív tőigék morfológiai típusát az igeképzők hangalakjának végződése határozza meg: 3 (gyenge magánhangzós) morfológiai típusúak azok az igék, amelyek képzője **...ŋ-** hangtestű (*aľa-, *alč̌a-, *äpta-, *č̌a-, *kə̀lč̌a-, *ǩw̌a-, *ľa-, *lč̌a-, *lťa-, *m̌a-, *mč̌a-, *nťa-, *nťa-, *ola-, *olč̌a-, *řa-, *ťa-); 2/3 (mássalhangzós ill. gyenge magánhangzós) morfológiai típusúak azok az igék, amelyek képzője **...C/ŋ-** hangtestű (*t' (ə)-); 2 (mássalhangzós) morfológiai típusúak azok az igék, amelyek képzője **...C-** hangtestű (*al-, *am-, *ar-, *äl-, *kə̀lə̀m-, *qə̀l-, *m-, *māt-, *ȟar-,

*η-, *ol-, *r-, *t-); 1 (erős magánhangzós) morfológiai típusúak azok az igék, amelyek képzője **[...V-]** hangtestű (*a-).

A deverbális igeképzőket a denominális igeképzők egyalakúságával szemben a három-, két-, ill. egyalakúság jellemzi: a háromalakú képzők [3-2-1] lehetnek magánhangzós **[-VCC.-]**, más-salhangzó-kapcsolatos **[-CC.-]** ill. mássalhangzós **[-C.-]** kezdetűek: pl. *-ānčā-/-nčā-/-čā-* stb.; a kétalakú képzők vagy [3-2] magánhangzós **[-VCC.-]** ill. mássalhangzó-kapcsolatos **[-CC.-]** kezdetűek: pl. *-āptā-/-ptā-*, *-ēspā-/-špā-* stb.; vagy [2-1] mássalhangzó-kapcsolatos **[-CC.-]** ill. mássalhangzós **[-C.-]** kezdetűek: pl. *-mpā-/-pā-*, *-nčār-/-čār-*, *-psānā-/-sānā-* stb.; az egyalakú képzők pedig mind magánhangzós **[-V..-]** pl. *-alā-*, *-alčā-*, *-ar-* stb., mind mássalhangzó-kapcsolatos **[-CC.-]** pl. *-mčā-*, *-ηkā-* stb., mind pedig mássalhangzós **[-C.-]** kezdetűek: pl. *-čā-*, *-qāl-* stb. Ennek megfelelően a deverbális igeképzők a háromféle morfológiai típusú igeformákhoz a következőképpen kapcsolódhatnak:

A) Az igeformák és a képző hangtestének megváltoztatása nélkül:

1. **[...9-C...]** gyenge magánhangzós végű igeformákhoz egyalakú, mássalhangzós kezdetű képzők (*-čā-*, *-l-*, *-māt-*, *-pō-*, *-r-*, *-r(ā)-*, *-t-*, *-tā-*, *-t'(ā)-*, *-t'ā-*);
2. **[...9-CC..]** gyenge magánhangzós végű igeformákhoz egyalakú, mássalhangzó-kapcsolatos kezdetű képzők (*-lčā-*, *-mčā-*, *-nčā-*, *-nt'ā*);
3. **[...9-CC..]** gyenge magánhangzós végű igeformákhoz kétalakú, [2-1] típusú képzők teljes (mássalhangzó-kapcsolatos kezdetű) alakjukban (*-mpā-*, *-nčār-*, *-psānā-*);
- 4a. **[...C-C...]** mássalhangzós végű igeformákhoz egyalakú, más-salhangzós kezdetű képzők közvetlenül (*-čā-*, *-qāl-*, *-qālā-*);
- 4b. **[...C-^āC..]** mássalhangzós végű igeformákhoz egyalakú, más-salhangzós kezdetű képzők anektív magánhangzóval bővült alakban (*-^ār-*, *-^ārā-*, *-^āt-*, *-^ātā-*);
5. **[...C-V...]** mássalhangzós végű igeformákhoz egyalakú, magánhangzós kezdetű képzők (*-alā-*, *-alčā-*, *-ar-*, *-ā(jā)-*, *-ālā-*, *-elt'ā-*, *-et'ā-*);

6. **...C-VCC.** mássalhangzós végű ige-
tővekhez kétalakú, [3-2] típusú képzők teljes (magánhangzós kezdetű) alakjukban (-ešpə-);
7. **...V-C...** erős magánhangzós végű ige-
tővekhez egyalakú, mássalhangzós kezdetű képzők (-qəl-, -qələ-, -l-, -lələ-, -r-, -r(ə)-, -rə-, -t-);
8. **...V-CC..** erős magánhangzós végű ige-
tővekhez egyalakú, mássalhangzó-kapcsolatos kezdetű képzők (-lt'ə-, -nka-);
9. **...V-CC..** erős magánhangzós végű ige-
tővekhez kétalakú, [2-1] típusú képzők teljes (mássalhangzó-kapcsolatos kezdetű) alakjukban (-mpə-, -pəna-).

B) Az ige-
tő változtatása nélkül,
képzőcsonkulással:

10. **...C-CC..** mássalhangzós végű ige-
tővekhez kétalakú, [2-1] típusú képzők csonkult (mássalhangzós kezdetű) alakjukban (-ⁿpə-, -ⁿčə-);
11. **...C-VC.** mássalhangzós végű ige-
tővekhez háromalakú, [3-2-1] típusú képzők legcsonkultabb (mássalhangzós kezdetű) alakjukban (-ⁿčə-);
12. **...V-VC.** erős magánhangzós végű ige-
tővekhez kétalakú, [3-2] típusú képzők csonkult (mássalhangzó-kapcsolatos kezdetű) alakjukban (-^ptə-, -^špə-);
13. **...V-CC.** erős magánhangzós végű ige-
tővekhez háromalakú, [3-2-1] típusú képzők csonkult (mássalhangzó-kapcsolatos kezdetű) alakjukban (-ⁿčə-);

C) A tővégi gyenge magánhangzó kiesésével:

14. **..C-C...** gyenge magánhangzós végű ige-
tővekhez egyalakú, mássalhangzós kezdetű képzők (-čə-, -qəl-, -qələ-, -lələ-, -tə-);
15. **..C-V...** gyenge magánhangzós végű ige-
tővekhez egyalakú, magánhangzós kezdetű képzők (-a-, -al-, -alə-, -alčə-, -al'-, -am-, -antə-, -ar-, -ä-, -ä(jə)-, -äl-, -älə-, -älčə-, -äpčə-, -et'ə-, -o-, -ol-, -olə-, -olčə-, -ol'-, -opčə-);

16. **..C9-VCC.** gyenge magánhangzós végű igetövekhez kétalakú, [3-2] típusú képzők teljes (magánhangzós kezdetű) alakjukban (-*äptä-*, -*ešpä-*);
17. **..C9-VCC.** gyenge magánhangzós végű igetövekhez háromalakú, [3-2-1] típusú képzők teljes (magánhangzós kezdetű) alakjukban (-*änčä-*).

D) A tővégi gyenge magánhangzó kiesésével, képzőcsonkulással:

18. **..C9-ŹC..** gyenge magánhangzós végű igetövekhez kétalakú, [2-1] típusú képzők csonkult (mássalhangzós kezdetű) alakjukban (-*šäpä-* : vö. **soma^wkäpä-psäpä-* > *somarsäpä-*).

A deverbális igeképzőkkel létrehozott származékigék morfológiai típusát is az igeképzők hangalakjának végződése határozza meg: 3 (gyenge magánhangzós) morfológiai típusúak azok az igék, amelyek képzője **...9-** hangtestű (-*alä-*, -*alčä-*, -*antä-*, -*älä-*, -*älčä-*, -*änčä-*, -*äpčä-*, -*äptä-*, -*čä-*, -*eltä-*, -*ešpä-*, -*etä-*, -*k^wä-*, -*qälä-*, -*lä-*, -*lälä-*, -*lčä-*, -*ltä-*, -*mčä-*, -*mpä-*, -*nčä-*, -*ntä-*, -*nkä-*, -*olä-*, -*olčä-*, -*opčä-*, -*psäpä-*, -*rä-*, -*tä-*, -*tä-*, -*uqä-*); 2/3 (mássalhangzós ill. gyenge magánhangzós) morfológiai típusúak azok az igék, amelyek képzője **..C/9/-** hangtestű (-*r(ä)-*, -*t(ä)-*); 2 (mássalhangzós) morfológiai típusúak azok az igék, amelyek képzője **...C-** hangtestű (-*al-*, -*al'-*, -*am-*, -*ar-*, -*äl-*, -*äl-*, -*äl'-*, -*ätäl-*, -*kum-*, -*qäl-*, -*l-*, -*mät-*, -*nčär-*, -*ol-*, -*ol'-*, -*r-*, -*t-*); 1/3 (erős magánhangzós ill. gyenge magánhangzós) morfológiai típusúak azok az igék, amelyek képzője **.V/C9/-** hangtestű (-*ä(jä)-*); 1 (erős magánhangzós) morfológiai típusúak azok az igék, amelyek képzője **...V-** hangtestű (-*a-*, -*ä-*, -*o-*, -*öqu-*, -*pö-*).

A képzőkapcsolódások e morfológiai szabályainak figyelmen kívül hagyása az eddigi szakirodalomban számos keveredéshez (a képzők hangtestének megcsonkításához, különböző képzők összekeveréséhez, egyes képzők rejtve maradásához) vezetett.

MORPHONOLOGIE DER SÖLKUPISCHEN VERBALBILDUNG

von

Tamás Janurik

Die allgemeinste Eigentümlichkeit der sölkupischen Verben ist die Erscheinung, daß alle paradigmatischen Formen der Verben mit irgendeiner Endung versehen sind: demzufolge kann der reine Verbalstamm nirgendwo innerhalb des Paradigmas vorkommen und auch die Personalendungen können sich nicht unmittelbar mit dem Verbalstamm verbinden, sondern nur mittelbar, mit der Dazwischenschaltung der Tempus- oder Moduszeichen.

Die Untersuchungen der morphonologischen Verhältnisse der Verbalfügungen ergaben, daß das aufnehmende Kettenglied (das Basismorphem) in der Fügungskette unabhängig vom Charakter der Endungen immer bestimmend ist und daß das anschließende Kettenglied (das Endungsmorphem) meistens zu einer hochgradigen Anpassung gezwungen ist.

Der abweichende morphonologische Aufbau der Verbalstämme ergibt die Mehrförmigkeit gewisser Zeichen und Bildungssuffixe (die Verstümmelung ihrer Lautgestalt oder ihre Ergänzung mit einem anektiven Bindevokal).

Hinsichtlich der deverbalen Verbalbildung erweisen sich die Stammverben und hinsichtlich der denominalen Verbalbildung die Nominalstämme als Basismorpheme. Ihr morphonologischer Typ schreibt den möglichen morphonologischen Aufbau der mit ihnen verbindenden Bildungssuffixe vor.

Die morphonologischen Typen der Stammverben sind Ergebnisse eines von der uralischen Zeit bis auf den heutigen Tag dauernden Verstümmelungsprozesses von Verbalstämmen und die Abweichungen ihrer geschichtlichen Entwicklung paaren sich mit abweichendem morphonologischen Verhalten. Dementsprechen lassen sich die Stammverben in drei morphonologischen Typen aufteilen: zum Typ 3 gehören die auf einen schwachen (reduzierten) Vokal, zum Typ 2 die auf einen Konsonant und zum Typ 1 die auf einen starken (erstsilbigen) Vokal auslautenden Stammverben.

Die grundlegende Charakterzug der sölkupischen Deklination ist eine verbindliche Richtung nach den vokalisch auslautenden

Nominalstämmen: alle Kasusendungen sind nämlich konsonantisch anlautend. Trotzdem ist der vokalische Auslaut für die Nominalstämme nicht obligatorisch, die konsonantisch auslautenden Nominalstämme ermöglichen aber die Verbindung der Mehrheit von Endungen durch Ausfall ihres auslautenden Konsonanten oder durch Einschaltung eines anektiven Bindevokals.

Im Laufe der denominalen Verbalbildung können nicht nur die konsonantisch sondern auch die vokalisches anlautenden Bildungssuffixe beitragen. In Zusammenhang mit dieser Erscheinung lassen sich vier morphologische Typen der Nominalstämme unterscheiden: zum Typ A gehören die auf einen (erst- oder mehrsilbigen) starken Vokal, zum Typ B die auf einen starken (nicht ausfallenden) Konsonant, zum Typ C die auf einen schwachen (reduzierten) Vokal und zum Typ D die auf einen schwachen (ausfallenden) Konsonant auslautenden Nominalstämme.

Der wichtigste morphologische Charakterzug der denominalen Verbalbildungssuffixe ist die Einförmigkeit. Diese Bildungssuffixe können in jedem Fall ohne irgendeine Verstümmelung ihrer Lautgestalt zu den Nominalstämmen dazukommen und zwar: a) ohne Veränderung der Lautgestalt des Nominalstammes, b) mit Ausfall des schwachen auslautenden Vokals des Nominalstammes, c) mit Ausfall des schwachen auslautenden Konsonanten des Nominalstammes und d) mit Ausfall des schwachen auslautenden Vokals + Konsonanten des Nominalstammes.

Die deverbalen Verbalbildungssuffixe werden entgegen der Einförmigkeit der denominalen Bildungssuffixe durch Drei-, Zwei- bzw. Einförmigkeit gekennzeichnet. Die drei- und zweiförmigen Bildungssuffixe verlieren bei ihrer Verbindung zu einigen Verbalstämmen ihren anlautenden Vokal oder das erste Element ihrer anlautenden Konsonantenverbindung. Diese Bildungssuffixe können zu den Verbalstämmen wie folgt dazukommen: a) ohne Veränderung des Verbalstammes und mit unveränderter Lautgestalt des Suffixes, b) ohne Veränderung des Verbalstammes und mit Verstümmelung der Lautgestalt des Suffixes, c) mit Ausfall des schwachen auslautenden Vokals des Verbalstammes und d) mit Ausfall des schwachen auslautenden Vokals und mit Verstümmelung der Lautgestalt des Suffixes.

Die Nichtbeachtung dieser mit der Verbindung von Bildungssuffixen zusammenhängenden morphologischen Regeln hat in der bisherigen Fachliteratur zu zahlreichen Irrtümern (zu willkürlichen Verstümmelungen der Lautgestalt einiger mehrförmiger Suffixe, zu Vermischungen nicht zusammengehöriger Bildungssuffixe sowie zur Nichterkennung einiger wichtigen Suffixe) geführt.